

Питель С. В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет

Романчук І. Б.

здобувач другого (магістерського) рівня
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ АУДИТУ ЧИСТИХ АКТИВІВ ТА АНАЛІЗУ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ КАПІТАЛУ В УМОВАХ КРИЗИ

В умовах перманентної економічної кризи, спричиненої воєнним станом, власний капітал підприємства трансформується з формальної облікової категорії в ключовий індикатор фінансової безпеки бізнесу. Для зовнішніх користувачів звітності – інвесторів, кредиторів та фіскальних органів – власний капітал виступає гарантією покриття збитків та забезпечення безперервності діяльності. Однак на практиці аудитори все частіше стикаються з проблемою «паперового капіталу», коли високі показники в балансі не підкріплені реальними ліквідними активами. Н. Іщенко слушно зауважує, що теоретичні аспекти управління капіталом часто розходяться з практичними реаліями, де пріоритетом стає не максимізація вартості, а фізичне виживання бізнесу [1]. Це зумовлює необхідність зміни парадигми аудиту: перехід від перевірки арифметичної точності до глибинного аналізу якості чистих активів.

Аудит власного капіталу в сучасних умовах базується на перевірці дотримання принципу безперервності діяльності. Критичним індикатором тут виступає показник вартості чистих активів. Згідно з Цивільним кодексом України, якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу, товариство підлягає ліквідації [6]. Більше того, якщо чисті активи стають меншими за статутний

капітал (навіть якщо вони вищі за мінімальний поріг), підприємство зобов'язане оголосити про зменшення статутного капіталу.

В умовах війни, коли ринкова вартість активів суттєво знизилася, а зобов'язання (зокрема валютні) зросли, багато українських підприємств опинилися в зоні від'ємних чистих активів.

Намагаючись уникнути процедури ліквідації або зменшення капіталу, менеджмент підприємств часто вдається до маніпуляцій з обліковою політикою. Найпоширенішим інструментом є необґрунтована дооцінка основних засобів (Дт 10 – Кт 41 «Капітал у дооцінках»).

Завдання аудитора у даній ситуації критично оцінити такі операції. Формально підприємство має право на дооцінку, якщо справедлива вартість суттєво відрізняється від балансової. Проте, згідно з Міжнародним стандартом бухгалтерського обліку 36 «Зменшення корисності активів» (МСБО 36), актив не повинен обліковуватися за вартістю, що перевищує суму його очікуваного відшкодування [2].

Аудиторська методика повинна включати:

1. Аналіз звітів незалежних оцінювачів на предмет реалістичності припущень (особливо щодо активів, які знаходяться в прифронтових зонах або не генерують грошових потоків).

2. Проведення тесту на знецінення. Якщо балансова вартість активу вища за його цінність використання або справедливу вартість за вирахуванням витрат на продаж, аудитор повинен вимагати визнання втрат від знецінення. Це призведе до зменшення власного капіталу, але відобразить реальний фінансовий стан.

Ще одним проблемним питанням є аудит розподілу прибутку та дивідендної політики. Рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)» є найбільш динамічною статтею капіталу. В умовах інфляції номінальний прибуток може бути високим, але він часто сформований за рахунок курсових

різниць або переоцінок (нереалізований дохід). Виплата дивідендів з такого прибутку призводить до вимивання обігових коштів.

Аудитор повинен керуватися вимогами Закону України «Про акціонерні товариства», який забороняє виплату дивідендів, якщо власний капітал товариства є меншим (або стане меншим внаслідок виплати) за суму статутного, резервного та додаткового капіталу [5]. Аудитор зобов'язаний провести тест на платоспроможність перед підтвердженням розподілу прибутку.

Традиційний показник рентабельності власного капіталу (ROE) в умовах кризи втрачає свою інформативність. Високий ROE може свідчити не про ефективність, а про надмірний ризик.

Для якісного аналізу пропонується використовувати трифакторну модель Дюпона, яка дозволяє аудитору розкласти ROE на складові та виявити джерела його формування:

$$ROE = ROS \times AT \times FL \quad (1)$$

де:

- ROS – рентабельність продажів (операційна ефективність);
- AT – оборотність активів (ділова активність);
- FL – фінансовий важіль (коефіцієнт залежності).

Якщо факторний аналіз показує, що зростання рентабельності капіталу відбувається виключно за рахунок зростання фінансового важеля (тобто нарощування боргів при незмінній або спадній операційній ефективності), аудитор має кваліфікувати такий стан як фінансово нестійкий. Це так зване «токсичне» зростання рентабельності, яке часто передуює неплатоспроможності.

Окрему увагу в аудиті слід приділити перевірці неоплаченого капіталу (рахунок 46). У кризові періоди засновники часто не мають можливості вчасно вносити вклади до статутного капіталу. Аудитор повинен контролювати дотримання річного терміну погашення заборгованості учасниками (або 6-місячного для ТОВ). Наявність значних сум неоплаченого капіталу штучно завищує валюту балансу і вимагає коригування при розрахунку чистих активів.

Отже, аудит власного капіталу в умовах кризи вимагає від аудитора професійного скептицизму та відходу від формальних процедур. Ключовим завданням стає верифікація реальної вартості чистих активів через призму вимог МСБО 36 та Цивільного кодексу України. Виявлення фактів необґрунтованої дооцінки активів та ігнорування знецінення дозволяє попередити користувачів звітності про ризики «паперового капіталу» та уникнути помилкових інвестиційних рішень. Водночас, аналіз ефективності капіталу має базуватися на факторних моделях (Дюпона), що дозволяє відділити реальну операційну ефективність від інфляційних доходів та впливу фінансового левериджу. Тільки комплексний підхід до аудиту та аналізу дозволить забезпечити прозорість фінансової інформації та захистити інтереси власників і кредиторів у нестабільному економічному середовищі.

Список використаних джерел

1. Іщенко Н. Управління капіталом підприємства: теоретичні та практичні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2024. № 70. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-108>.
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 (МСБО 36). Зменшення корисності активів: Стандарт Ради з Міжнар. стандартів бух. обліку від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text.
3. Панасюк В. М. Штучний інтелект як інструмент підвищення ефективності аудиторських перевірок в Україні. *Ефективна економіка*. 2025. № 11. С. 47-64.
4. Панасюк В., Кулик Р. Інтеграція штучного інтелекту у систему аудиту України: національні особливості та європейський вектор. *Економічний аналіз*. 2025. Т. 35, № 3. С. 11-21.
5. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20>.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>